

UOT 598.241

HÜSEYN RƏSULZADƏ

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI ORNİTOFAUNASININ SƏR
ÇƏKİMİLƏR DƏSTƏSİNƏ DAXİL OLAN SU-BATAQLIQ QUŞLARI

Sərçəkimilər dəstəsinə daxil olan növlər; demək olar ki dünyanın hər yerində yayılmışdır. Bu dəstəyə daxil olan növlər planetimizdə Quşlar sinfinin 2/3 hissəsini təşkil edir; onların sayı təxminən 6500-dür. Sərçəkimilərin əksər növləri tropik meşələrdə, çöl və səhralarda yaşayır. Bu növlər arasında yuva, oyuc və başqa örtülü, düz, açıq yerlərdə, ağac və kol budaqlarında yaşamağı sevənlər də var. Sərçəkimilər dəstəsinə daxil olan su-bataqlıq quşları Naxçıvan Muxtar Respublikasının bütün su-bataqlıq sahələrində yayılmışdır. Aparılmış ornitoloji tədqiqatların nəticələrinə əsasən, Naxçıvan MR-də Sərçəkimilər dəstəsinin su-bataqlıq quşları hələlik 4 fəsilə, 4 cinsə mənsub 4 növlə təmsil olunmuşdur. Bu dəstənin su-bataqlıq quşlarından geniş yayılmış növü Pəsnək quşları (Remizidae) fəsiləsinə daxil olan Pəsnək quşu (Remiz) cinsinə mənsub Adi pəsnək (Remiz pendelinus) quşudur. Adi pəsnək quşunun (Remiz pendelinus) 1-10 milyon km² olan geniş uçuş arealı var. Yalnız Avropada 420000-840000 fərd olduğu təxmin edilən populyasiyası var və o daha da genişlənir.

Açar sözlər: cins, areal, su-bataqlıq quşları, coğrafi yayılma, Remiz pendelinus.

Giriş. 140-dan çox fəsiləni və çox sayda növü özündə birləşdirən Sərçəkimilər (*Passeriformes*) dəstəsi Naxçıvan Muxtar Respublikasında geniş yayılmışdır. Bu dəstəyə daxil olan növlərin çoxu kiçik və oxuyan, bəziləri isə iri və çıxırğan quşlardır. Ən çox bağlarda, meşələrdə və kolluqlarda yaşayan bu növlər zərərverici həşəratlarla qidalandığı üçün kənd təsərrüfatı üçün faydalı quşlardır. Sərçəkimilər dəstəsinə daxil olan bəzi növlər də vardır ki, bunlar su hövzələrinə yaxın yerlərdə və hətta qamışlıqlarda yuva qururlar [1, s. 343; 4, s. 232-242].

Dəstənin su-bataqlıq quşlarına daxil olan növləri əsasən kiçik və orta ölçülü (bədən uzunluğu 105-206 mm) quşlar olub, cəld hərəkətlidirlər. Başlıca olaraq qamışlıqlarda, sahilyanı ağac və kolluqlarda, yerin üstündə, bəzən də yarıqlarda və ya hər hansı sığınacağın altında yuvalayırlar. Bədənləri qamətli, dartılmışdır, kiçik ensiz başlıdırlar. Ayaq barmaqlarının biri arxaya, üçü isə önə tərəf yönəlmiş, dimdikləri pəncə lüləsindən qısa olub, çox vaxt nazik, düz və ucunda yarıyılmış qarmaq olur. Burun dəlikləri açıq olub, lələklə qorunmamışdır. Bəzi növlərdə isə dimdik böyürlərdən basıq, kənarları, dimdiküstü və dimdikaltı hissələri içəri batmışdır. Sərçəkimilərin su-bataqlıq quşlarına daxil olan növləri həşəratlarla qidalanırlar [1, s. 343-366; 5, s. 244-290].

Ədəbiyyat icmalı. T.H.Talıbov, H.M.Novruzov, E.H.Sultanov və A.F.Məmmədov muxtar respublikada Sərçəkimilər dəstəsinin öyrənilməsində böyük işlər görmüşlər. 2016-cı ildə T.H.Talıbov və A.F.Məmmədov tərəfindən yazılmış “Naxçıvan Muxtar Respublikasının Onurğalılar faunasının taksonomik spektri” kitabında sərçəkimilər dəstəsinə 18 fəsiləyə məxsus 114 növün daxil olduğu göstərilmişdir. A.F.Məmmədov apardığı tədqiqatlarda su-bataqlıq quşlarının və sərçəkimilər dəstəsinin öyrənilməsinə böyük yer vermiş və faunaya yeni növlər əlavə etmişdir [2, s. 214-217; 3, s. 173-179; 7, s. 30-32].

Material və metodika. Sərçəkimilər (*Passeriformes*) dəstəsinə daxil olan növlərin müşahidəsi ilin bütün fəsillərində aparılmışdır. Tədqiqat işi əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikasının Araz boyu ərazilərini və eləcə də bütün su-bataqlıq ərazilərini əhatə etmişdir. Tədqiqatlarda sərçəkimilər dəstəsinə daxil olan su-bataqlıq quşları üzərində müşahidələr aparılmış, təsbit

olunan quş növlərinin foto şəkilləri müasir rəqəmsal aparatlarla (müasir Svarovski teleskopu, Nikon D3100 və Canon EOS 650D) çəkilmişdir. Təyin edilmiş növlər və onlar haqqında məlumatlar müşahidə dəftərində qeyd olunmuşdur. Müasir ornitologiyada qəbul edilmiş üsullardan istifadə olunmuşdur.

Alınmış nəticələrin müzakirəsi. Sərçəkimilər (*Passeriformes*) dəstəsinə daxil olan növlər Naxçıvan Muxtar Respublikasının, demək olar ki, hər yerində yayılmışdır. Lakin ərazidə bu dəstənin su-bataqlıq quşlarına daxil olan 4 növü məlumdur. Haçaqanadlılar (*Motacillidae*) fəsiləsindən olan çaydaçapan (*Motacilla*) cinsinə mənsub Sarı çaydaçapan (*Motacilla flava*) növünə muxtar respublikanın bütün su hövzələri sahillərində rast gəlmək olar. Sarı çaydaçapan növünün quyruğu bədənindən çox deyildir. Erkəyinin başının üstü boz və ya qara, qarın tərəfi tamam sarıdır. Beli zeytuni-yaşıl, qanadları və quyruğu qonuruntul-qara olub, quyruğunun yanlarında ağ zolaq vardır. Dışının üst tərəfi daha tutqun, altı isə ağımtıl sarıdır. Avropa, Asiyada və Şimali Afrikada yayılmışdır. Muxtar respublikada da yuvalayır, su hövzəsinin otluq sahillərində məskunlaşır. Sarı çaydaçapan quyruğunu tərpətməklə həşəratları hürküdür və torpaqdakı hərəkət edən həşəratları asanlıqla aşkar edib qidalanırlar [1, s. 351; 5, s. 272].

Muxtar respublikada geniş yayılmış Adi pəsnək quşu (*Remiz pendelinus*) Pəsnək quşu (*Remiz*) cinsinə mənsub Pəsnək quşları (*Remizidae*) fəsiləsindəndir (şəkil).

Adi pəsnək quşunun, digər növlərə görə ölçüsü çox kiçik olub, başı bozuntul-qara, beli qəhvəyi-qırmızı, qanadları və quyruğu açıq zolaqlı qaramtıldır. Ən tipik əlaməti dimdiyindən qulaqlarına qədər uzanan və cavanlarda olmayan enli qara zolağın olmasıdır. Qamış gövdəsinə və ağacın nazik budağına rahat dırmanır. Yuvası əsasən suya yaxın qamışlıq, pöhrəlik və tək-tək ağac olan sahələrdə olur. Adətən qamış gövdəsində, söyüd və başqa ağacın su üzərinə sallanan nazik budağında kürəşəkilli və ya uzunsov kisə formasında yuva qurur, onu bitki uçağanından və nazik liflərdən toxuyur. Palearktika zoocoğrafi vilayətində geniş yayılmış quşdur. 1980-1990-cı illərdə Qərbi Avropada geniş yayılmışdır, qışlama ərazisi genişlənərək Mərakeşin Şimalına qədər çatmışdır. Adi pəsnək quşunun (*Remiz pendelinus*) 1-10 milyon km² olan geniş uçma arealı vardır. Yalnız Avropada 420,000-840,000 fərd olduğu təxmin edilən populyasiyası var və o, daha da artır. Bu səbəbdən, populyasiyası IUCN Qırmızı Siyahı həddinin on ildə və ya üç nəşildə 30%-dən çox azalma meyarına cavab verdiyinə görə ən az narahatlıq doğuran olaraq qiymətləndirilir [1, s. 386; 8; 11, s. 413-420].

Silvilər (*Sylvidae*) fəsiləsinə daxil olan qamışcıl (*Acrocephalus*) cinsinə mənsub nazikdimdik qamışcıl (*Acrocephalus melanopogon*) növü də muxtar respublikanın su hövzələri sahillərində geniş yayılmışdır. Bir çox növlərə görə ölçüsü kiçikdir və quyruğu pilləlidir. Bel tərəfi enli qaramtıl uzununa naxışları olan zeytuni-qonurdur. Bu növün baş tərəfi sarımtıl-boz olub, üzərində qonur ləkələr uzanır. Gözlərinin üzəri enli və ağdır, döşü və quyruqaltı lələkləri qonur rəngə çalır. Nazikdimdik qamışcıl Cənubi Avropa və Asiyada, Afrikanın şimal-qərbində nəsil verir, qışlayır. Azərbaycanın aran və bəzi dağətəyi rayonlarında nəsil verir, az miqdarda isə Lənkəran düzənliyində qışlayır. Naxçıvan Muxtar Respublikasında su hövzəsi sahillərində qamışlıqlarda və başqa kolluqlarda məskunlaşırlar. Bu növ aprel ayının ortalarından başlayaraq 3-6 yumurta qoyaraq 14-15 gün kürt yatır. Səsləri digər növlərə görə yumşaq olub musiqisi melodiyalıdır və bülbülü xatırladan ifadələr ehtiva edir [4, s. 277; 10, s. 237-249].

Vələmirquşları (*Emberizidae*) fəsiləsinə daxil olan geniş yayılan növlərdən biri də vələmirquşu (*Emberiza*) cinsinə mənsub qamışlıq vələmirquşu (*Emberiza schoeniclus*) növü-

dür. Qamışlıq vələmirquşu erkəyinin başı və boğazı qara, qanadları və quyruğu qonurdur. Dimdiyi konusvarı, bəzilərinde küt və qabarıqdır. Dimdiyin forması bu fəsilə üçün səciyyəvidir. Böyürlərdən basıq, kənarları dimdiküstü və dimdikaltı içəri batmışdır. Dimdiküstünün aşağı tərəfi dimdikaltının üst kənarına tamamilə dəymir. Belə ki, o, bucaq altında əyilmişdir. Uzunsov burun dəşiklərində ensiz zərli qapaq vardır. Şərq yarımkürəsindəki quşların quyruğunun ucunda çuxur vardır. Cinsi və yaş dimorfizmi yaxşı ifadə olunmuşdur. Çoxalma normal olaraq aprel ayının əvvəlində başlayır, yerindən və hündürlüyündən asılı olaraq avqustun sonunda bitir. Yuvası fincanşəkilli açıq olub kollarda və ya yerin üstündə, bəzən yarıqlarda və ya hər hansı sığınacağın altında yerləşir. Yumurtaları bir qayda olaraq xallı, çox səciyyəvi cızıqlı və xətlidir. Bir qoyumda adətən 4-5 yumurta olur. Kürtyatma 12-15 gün çəkir. Cüclər 9-13 gündən sonra uçurlar. Dişi kürt yatır, yemləmədə isə hər iki valideyn iştirak edir. Növün arealı Avropa və Asiyadır. Muxtar respublikaya da qışlayan populyasiyalar uçub gəlir [5, s. 364; 9].

Əldə etdiyimiz məlumatları ümumiləşdirərək Naxçıvan Muxtar Respublikasının Sərçəkəkimilər dəstəsinə daxil olan su-bataqlıq quş növlərinin taksonomik spektri aşağıdakı kimi olur:

Classis: Quşlar – Aves

Ordo: Sərçəkəkimilər – Passeriformes

1. Familia: Haçaqanadlılar – Motacillidae

1. Genus: Çaydaçapan – *Motacilla* Linnaeus, 1758

1. (1) Sarı çaydaçapan – *Motacilla flava* Linnaeus, 1758

2. Familia: Silvilər – Sylvidae

2. Genus: Qamışcıl – *Acrocephalus* Naumann, 1811

2. (1) Nazikdimdik qamışcıl – *Acrocephalus melanopogon* Temminck, 1823

3. Familia: Pəsnək quşları – Remizidae

3. Genus: Pəsnək quşu – *Remiz* Jar., 1819

3. (1) Adi pəsnək quşu – *Remiz pendelinus* Linnaeus, 1758

4. Familia: Vələmirquşları – Emberizidae

4. Genus: Vələmirquşu – *Emberiza* Linnaeus, 1758

4. Qamışlıq vələmirquşu – *Emberiza schoeniclus* Linnaeus, 1758

Taksonomik spektrə əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikası ornitofaunasının sərçəkəkimilər dəstəsinə daxil olan su-bataqlıq növləri hələlik 4 fəsilə və 4 cinsə mənsub 4 növlə təmsil olunmuşdur. Tədqiqat bundan sonra da ilin bütün fəsillərində davam etdiriləcəkdir [6, s. 65-81; 7, 28-45].

Nəticələr. Ornitoloji tədqiqatların nəticələrinə əsasən Naxçıvan MR-də sərçəkəkimilər dəstəsinin su-bataqlıq quşları hələlik 4 fəsilə, 4 cinsə mənsub 4 növlə təmsil olunmuşdur. Sərçəkəkimilər dəstəsinin su-bataqlıq quşlarından olan adi pəsnək quşu (*remiz pendelinus*) dünyada, eləcə də muxtar respublikada geniş yayılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III c.: Onurğalılar, Bakı: Elm, 2004, 619 s.
2. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasını mühüm ornitoloji ərazilərində yayılmış su-bataqlıq quşları // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. Təbiət və texniki elmlər seriyası, 2009, № 2, s. 212-217.

3. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Arazboyu qurşağının ornitofaunası // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. Təbiət və texniki elmlər seriyası, 2010, № 2, s. 173-179.
4. Mustafayev Q.T., Məhərrəmov N.A. Ornitologiya. Bakı: Çarşıoğlu, 2005, 444 s.
5. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları Bakı: Çarşıoğlu, 2005, 420 s.
6. Sultanov E.H., Məmmədov A.F. və b. Azərbaycan faunasının taksonomik spektri (Onurğalılar). Bakı: Elm və təhsil, 2020, 144 s.
7. Talıbov T.H., Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Onurğalılar faunasının taksonomik spektri. Bakı: Müəllim, 2016, 68 s.
8. Bird Life International Species factsheet: Remiz pendulinus. 2021. Downloaded from <http://www.birdlife.org> on 19/02/2021.
9. Copete J.L., Christie D.A. Reed Bunting (*Emberiza schoeniclus*), version 1.0 / Birds of the World / Editors J. del Hoyo, A.Elliott, J.Sargatal, D.A.Christie, E. de Juana. Ithaca, NY, USA: Cornell Lab of Ornithology, 2020, <https://doi.org/10.2173/bow.reebun.01>.
10. Leisler B., Wink M. Frequencies of multiple paternity in three Acrocephalus species (Aves: Sylviidae) with different mating systems (*A. palustris*, *A. arundinaceus*, *A. paludicola*). Ethology, Ecology & Evolution. 2000, vol. 12, p. 237-249.
11. Valera F., Rey P., Sanchez-Lafuente A.M., Muñoz-Cobo J. The situation of penduline tit (*Remiz pendulinus*) in southern Europe: A new stage of its expansion. Journal für Ornithologie, 1990, v. 131, № (4), p. 413-420.

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: huseynsahiboglu@gmail.com

Huseyn Rasulzade

WATER BIRDS OF THE PERCHING BIRDS (*PASSERIFORMES*) ORDER OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC'S ORNITOFAUNA

The species of the order *Passeriformes* are practically ubiquitous in the world. Birds of this order make up 2/3 of the Birds class on the planet, which is about 6500 species. Many passerine species live in tropical forests, steppes and deserts. Among these species there are those who prefer to live in nests, hollows and other covered, flat, open areas, trees and bushes. The species of waterbirds that are part of the *Passeriformes* order are widespread in all wetlands of the Nakhchivan Autonomous Republic. According to the results of ornithological studies, passerine waterfowl in the Nakhchivan Autonomous Republic are currently represented by 4 families, 4 genera and 4 species. The Eurasian penduline tit (*Remiz pendulinus*) of the genus *Remiz*, of the family *Remizidae*, is one of the most common waterbirds of this order in the Nakhchivan Autonomous Republic. The Eurasian penduline tit (*Remiz pendulinus*) has a wide flight range of 1-10 million km², its population in Europe alone is 420,000-840,000 individuals, and it continues to expand.

Keywords: *genus, areal, water birds, geographic distribution, Remiz pendulinus.*

Гусейн Расулзаде

**ВОДНО-БОЛОТНЫЕ ПТИЦЫ ОТРЯДА ВОРОБЬИНООБРАЗНЫХ
(PASSERIFORMES) ОРНИТОФАУНЫ НАХЧЫВАНСКОЙ
АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ**

Виды отряда воробьинообразных в мире практически распространены повсеместно. Птицы этого отряда составляют 2/3 класса птиц на планете, что составляет около 6500 видов. Многие виды воробьинообразных обитают в тропических лесах, степях и пустынях. Среди этих видов есть предпочитающие жить в гнездах, дуплах и на других крытых, плоских, открытых участках, деревьях и кустарниках. Виды водно-болотных птиц, входящие в состав отряда воробьинообразных, распространены на всех водно-болотных угодьях Нахчыванской Автономной Республики. Согласно результатам орнитологических исследований, водоплавающие птицы отряда воробьинообразных в Нахчыванской АР пока представлены 4 семействами, 4 родами и 4 видами. В Нахчыванской АР ремез обыкновенный (*Remiz pendelinus*) рода *Remiz*, семейства *Remizidae* является одним из наиболее распространенных водно-болотных птиц этого отряда. Ремез обыкновенный (*Remiz pendelinus*) имеет широкий ареал полета 1-10 миллионов км², его популяция только в Европе составляет 420000-840000 особей и она продолжает расширяться.

Ключевые слова: род, ареал, водно-болотные птицы, географическое распространение, *Remiz pendelinus*.

(*Biologiya elmləri doktoru İsmayıl Məmmədov tərəfindən təqdim edilmişdir*)

**Daxilolma tarixi: İlkin variant 08.04.2021
Son variant 27.05.2021**